

Б.С.КРИЩУК,  
кандидат педагогічних наук  
(м.Хмельницький)

**Джерельна основа дослідження педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі (1906-1923 рр.)**

У статті здійснено аналіз фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (м.Київ), Центрального державного історичного архіву України (м.Київ), Центрального державного архіву-музею літератури та мистецтва України (м.Київ), Державних архівів Хмельницької та Вінницької областей на предмет наявності матеріалів щодо розкриття педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі в 1906-1923 рр. Зокрема встановлено, що вивчення матеріалів фондів вищезначених архівів дає змогу розкрити зміст і форми педагогічної та культурно-просвітницької діяльності просвітян, їхній вплив на формування національної свідомості, роль товариства «Просвіта» в розвитку освіти через поширення бібліотек-читалень, відкриття просвітянами освітніх закладів, організацію роботи різноманітних освітньо-професійних курсів тощо.

**Ключові слова:** товариство «Просвіта», джерела, педагогічна та культурно-просвітницька діяльність, Поділля, архів.

*Постановка проблеми у загальному вигляді...* Офіційні документи в галузі освіти (Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Національна доктрина розвитку освіти у XXI столітті, Концепція національного виховання, Концепція громадянського виховання та ін.) орієнтують на всебічне вивчення досягнень системи освіти минулих років з метою виокремлення та узагальнення досвіду роботи щодо формування національної свідомості, поширення освіти і культури серед широких верств українського населення. У державних документах акцентується увага на невіддільності освіти від національного ґрунту, на необхідності проведення історико-педагогічних досліджень, метою яких повинно стати розкриття та активне використання культурно-освітньої спадщини українського народу, орієнтованої на формування висококультурної, національно свідомої особистості. А тому на часі актуалізація історико-педагогічних проблем, пов'язаних із розвитком і утвердженням національної системи освіти та культури.

У контексті повернення до практики роботи сучасних навчальних закладів надбань освіти та культури минулого назріла потреба відродження ідей просвітянського руху для розвитку культури, формування національної свідомості, проведення позашкільної культурно-освітньої роботи. Історико-педагогічний аспект дослідження зумовлюється потребою формування об'єктивного уявлення про історичні шляхи розвитку регіональної подільської педагогічної думки як складника всеукраїнської, а також тим, що діяльність товариства «Просвіта» є невід'ємною складовою українського шкільництва початку ХХ ст., оскільки зміст і форми роботи просвітян мали суттєвий вплив на розвиток освіти дітей та дорослих, на формування національної свідомості.

*Аналіз досліджень і публікацій...* На сучасному етапі в Україні активно здійснюються історико-педагогічні дослідження, концептуальні положення методології яких представлено у працях Л.Березівської, Л.Вовк, Н.Гупана, Н.Дічек, М.Левківського, О.Любара, Н.Побірченко, І.Руснака, М.Стельмаховича, І.Стражнікової, О.Сухомлинської, М.Ярмаченка та ін. Низку дисертаційних досліджень присвячено діяльності товариств «Просвіта» в різних регіонах України, переважна більшість з яких – історичного спрямування, зокрема, праці Л.Бадеевої, Р.Гарата, О.Германа, А.Грицана, С.Зворського, В.Зеленого, І.Зуляка, Г.Кучерова, О.Лисенка, О.Малюти, С.Масюк, М.Філіпович, О.Цапка, Т.Чугуя та ін. Педагогічна проблематика в діяльності товариства «Просвіта» в Україні розглядається у працях Н.Опанасенко, О.Яцини. Дотичними до нашого дослідження є праці О.Германа (здійснено історичний аналіз діяльності товариства «Просвіта» в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. на Поділлі, де основну увагу звернено на географічне Західне Поділля, яке не входить до територіальних меж нашого дослідження) [1], Г.Кучерова (проаналізовано становлення та діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України в 1905-1923 рр.) [67], О.Малюти (охарактеризовано діяльність товариств «Просвіта» щодо формування національної свідомості та державності України в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) [68], М.Ярової (розкрито становлення та розвиток співацької освіти на Поділлі в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., зокрема, роль товариства «Просвіта» і музичних товариств у мистецькому житті Поділля) [89].

*Формулювання цілей статті...* Враховуючи сучасні тенденції в історико-педагогічній науці, які стосуються усвідомлення і переосмислення підходів, розширення джерельної та історіографічної

бази, необхідної для системного, цілісного аналізу діяльності товариства «Просвіта», з'явилася об'єктивна потреба комплексного історико-педагогічного вивчення окресленої проблеми, зокрема і у контексті аналізу джерельної бази дослідження.

*Виклад основного матеріалу...* Загальновідомо, що знання історії рідного краю, місцевих традицій, звичаїв, розвитку освіти, науки, культури та мистецтва мають значний вплив на формування особистості людини, її світоглядних позицій та переконань. Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. – це епоха відродження національної історії та культури, можливість розглянути історичні процеси об'єктивно, незаангажовано, використовуючи підходи та принципи історико-педагогічної науки, здійснити критичний аналіз суспільно-політичних та культурно-освітніх подій, які відбувалися в українському суспільстві у попередні часові рамки. Тому й закономірно, що на сучасному етапі в Україні з'являється чимало наукових праць, присвячених різноманітним проблемам формування державності України на початку ХХ ст., розвитку освіти та культури, які висвітлюються крізь призму діяльності різноманітних громадських організацій, товариств, спілок. Провідне місце у цьому контексті належить діяльності товариства «Просвіта», яке на початку ХХ ст. набуло значного поширення на теренах Центральної та Східної України (хоча перша «Просвіта» в Україні була заснована у м. Львові ще в 1868 р.). Просвітницькі організації створювали свої осередки у містах і селах України. Не стала винятком й Подільська губернія.

На думку провідних науковців Національної академії педагогічних наук України, на сьогодні актуальними є дослідження теоретико-методологічних проблем виховання, змісту та динаміки цілісного виховного процесу. Особливо важливими на сучасному етапі суспільного розвитку є комплексні дослідження виховання дітей і молоді в різних соціокультурних умовах [69, с.3]. В історико-педагогічних дослідженнях наразі значна увага акцентується на питаннях історії педагогіки, зокрема актуальними проблемами для досліджень є періодизація розвитку історико-педагогічної науки у світі й Україні, історія розвитку освіти в Україні як соціально-культурного феномена в різні історичні періоди, національні та загальнолюдські цінності в історії української і світової педагогічної думки, освітньо-виховні ідеали та цінності в історико-педагогічному процесі [69, с.7–8].

Відомості про діяльність товариства «Просвіта» досить широко розпорошені в архівних установах України. Так, значна частина матеріалів, переважно періоду Української революції 1917-1920 рр., зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України; становлення та діяльність товариства «Просвіта» в умовах царського самодержавства висвітлюється в документах фондів Центрального державного історичного архіву України (м.Київ); у Центральному державному архіві-музеї літератури та мистецтва України (м.Київ) міститься особовий фонд активної громадської діячки Поділля, заступника голови Подільського товариства «Просвіта» О.Пашенко.

Найбільше матеріалів, які репрезентують педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі щодо заснування бібліотек-читалень, проведення вистав, лекцій, організації навчальних закладів, створення хорів та інших аспектів порушеної проблеми зосереджені в Державних архівах Хмельницької та Вінницької областей.

Значний масив документів про діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі зберігався у Кам'янець-Подільській філії Державного архіву Хмельницької області, однак внаслідок пожежі, яка сталася у приміщенні архіву в 2003 р., їх втрачено.

У Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (м.Київ) представлено більше десятка фондів, які мають цінність для нашого дослідження. Зокрема, матеріали фонду 1065 «Рада Народних Міністрів УНР м.Київ, Вінниця, Рівне, Кам'янець-Подільський» [71–72] містять документи про асигнування коштів на допомогу Кам'янець-Подільському українському національному хору та «Просвіті». Відомості про допомогу на культурно-освітню діяльність товариств «Просвіт» виявлено також у фонді 1131 «Головноуповноважений уряду УНР на Поділлі» [73–74].

Одними із найбільш цінних для нашого дослідження є справи фонду 2158 «Подільське українське товариство «Просвіта» [75–77], в якому міститься відозва до населення про реорганізацію «Просвіти», протоколи засідань ради товариства, книга рахунків книгарні, інструкція для повітових організаторів «Просвіт», рахунки прибутків книгозбірні Подільської «Просвіти» тощо.

Статистична кількість «Просвіт» в Україні періоду УНР, зокрема і в Подільській губернії, листування просвітян з Генеральним секретарством освіти про допомогу книгами, підручниками для школи, про недопущення чинення перешкод діяльності товариств «Просвіта» з боку місцевої влади (період гетьманату П.Скоропадського), видача грошової допомоги товариствам для здійснення культурно-освітньої діяльності, відомості про обрання делегатів від Поділля на з'їзд товариств «Просвіта», список товариств «Просвіта» Ямпільського та Проскурівського повітів, Статут подільського українського товариства «Просвіта» (затверджений 27 лютого 1908 р.) наявні у фонді

2201 «Міністерство освіти Української Держави» [70; 78]. Анкетна відомість Київського товариства «Просвіта» про скликання з'їзду всіх «Просвіт», а також прохання Подільської «Просвіти» про допомогу словниками зберігаються у фонді 2581 «Генеральне секретарство освіти УНР» [79].

*Центральний державний історичний архів України (м.Київ)* репрезентує документи періоду існування Російської імперії, котрі дали змогу проаналізувати культурно-просвітницьку діяльність товариства «Просвіта» від часу заснування до початку Першої світової війни. Так, у фонді 442 «Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора» у контексті нашого дослідження встановлено ґрунтовні відомості про діяльність Стрільчинецької бібліотеки-читальні Брацлавського повіту та її закриття місцевою адміністрацією [81]. У фонді 301 «Жандармські установи Подільської губернії» зосереджено інформацію про відкриття бібліотеки-читальні в м. Жванці [86]; переписка місцевої жандармерії щодо встановлення нагляду за українськими сільськими пересувними бібліотеками, зокрема й бібліотеками «Просвіти» в селах губернії [87]; переписка з Кам'янець-Подільською поштово-телеграфною конторою щодо видань, які виписувала Подільська «Просвіта», дозвіл на читання рефератів українською мовою в товаристві [83]; список членів бібліотеки-читальні Кам'янець-Подільської «Просвіти» [82]; відомості про арешт подільських просвітян у 1914 р., проведення обшуку в товаристві, вилучення «сепаратистської» літератури, переписка членів товариства з іншими громадськими діячами [84]; список членів Подільського українського товариства «Просвіта» станом на 1914 р. [85].

У *Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв (м.Київ)* зберігається особовий фонд члена Подільської «Просвіти» О. Пащенко. У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на справу 12 [80], яка представлена рукописними матеріалами О.Пащенко – спогади про події в культурно-освітній та громадсько-політичній сферах життя в Україні на початку ХХ ст., зокрема її праці: «Відродження української школи» (фрагменти із спогадів сучасниці боротьби за рідне слово в школі), «Народне земство Кам'яниччини на Поділлі за 1917-1920 рр. (Із спогадів О.Пащенко)», «Крамольна школа», «Фрагменти з життя народної школи в зв'язку з революційним рухом в 1905 році» та ін.

Значну кількість документів про діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі сконцентровано у фондах *Державного архіву Вінницької області*.

Аналітичні відомості про діяльність просвітницьких товариств можна отримати зі справ, у яких міститься документація про реєстрацію товариств. Так, у фонді 172 «Вінницький окружний суд» наявна справа про реєстрацію Женишківського українського товариства «Просвіта» Летичівського повіту (1919 р.) [2]. Фонд 255 «Вінницька повітова земська управа» репрезентує інформацію про вступ до Кам'янець-Подільського державного українського університету, зразковий Статут українського товариства «Просвіта», інформацію про прийом до Вінницьких українських гімназій товариства «Просвіта», Меморандум українського громадянства на Поділлі губернському старості [3].

Зразковий статут товариства «Просвіта» радянських часів, а також відомості про реорганізацію товариств «Просвіта» віднайдено у фонді Р-254 «Подільська губернська інспектура народної освіти» [5]. Матеріали фонду Р-837 «Ямпільський повітовий відділ народної освіти Ямпільського повітового виконкому Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» інформують про культурно-освітню роботу в Рахно-Лісовецькій волості, містять протоколи засідань товариства «Просвіта», план розвитку шкільних та освітніх установ з українською мовою викладання, прохання про затвердження статутів, інформацію про діяльність «Просвіти» у с. Велика Кісниця, відомості про заснування товариств «Просвіта» у повіті, проведені вистави, прохання про забезпечення реквізитом для проведення вистав тощо [6-9]. Документи фонду Р-841 «Гайсинський повітовий відділ народної освіти» розкривають функціонування товариств «Просвіта» у регіоні в 1920-1922 рр. щодо реєстрації статутів, матеріального забезпечення, роботи книгозбірень, проведення бесід, вечірніх лекцій, організації шкіл для дорослих тощо [10-15], зокрема зі справи 32 на прикладі Вікнянської «Просвіти» встановлено особливості персонального складу товариства: з 57 членів 55 були українцями, 2 росіянами; 7 учителів, 18 селян, решта – учні. Середній вік членів товариства «Просвіта» становив 16-21 рік [12, арк.13-13 зв.].

Важливими для нашого дослідження є матеріали фонду Р-1196 «Подільський губернський комендант» [4], зокрема зразковий статут українського товариства «Просвіта» на залізниці, що дало підстави стверджувати про досить широку сферу культурно-освітньої діяльності просвітян.

Розкриття педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі здійснено також на основі документів *Державного архіву Хмельницької області*.

Підґрунтям для всебічного розкриття діяльності «Просвіти» могли б стати протоколи засідань товариства, сконцентровані у фонді 721 «Подільське українське товариство «Просвіта». У путівнику Державного архіву Хмельницької області вказано на дві одиниці зберігання за 1908-1918 рр. (Протоколи засідань товариства) [66, с.92]. Відповідно до наявного в архіві опису, в матеріалах

фонду містяться дві справи за 1908 р. під назвою «Програма занять общества» [19]. У складеному Ю.Сіцінським описі архіву Подільського Церковного історико-археологічного товариства під номером ССLIV подана «Книга постановлений Правління о-ва «Просвіта» (1908-1918 pp.) [51, арк.11]. Подільський просвітянин В.Герасименко в роботі над працею «З українського громадського руху на Поділлі (1905-1917) (Пам'яті д-ра К.Г.Солухи)» використав матеріали протоколів, які на той час зберігалися у Кам'янець-Подільському історико-археологічному музеї. Однак місцезнаходження справ цього фонду на сьогодні встановити не вдалося.

Відомості про затвердження статутів Подільського українського товариства «Просвіта» в 1906 та 1908 р. містяться у фонді 227 «Подільське губернське правління» [16]. Матеріали кримінальної справи проти бібліотекаря «Просвіти» віднайдено у фонді 281 «Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду» [17]. Ставлення місцевої адміністрації до культурно-освітньої діяльності в краї висвітлюють документи 409 фонду «Подільське губернське у земських та міських справах присутствіе» [18].

У фонді Р-5 «Кам'янецька окружна інспектура народної освіти» [53] виявлено доповідь Ради Русько-Фільварецького товариства «Просвіта» про діяльність за 1922 р., доповідь про політпросвітню діяльність на селі за 1922 р., відомості щодо реорганізації «Просвіт» у сельбуді, протоколи загальних зібрань товариств на початку 1923 р., кількість «Просвіт» по селах та короткі характеристики їхньої діяльності. Кількість установ політосвіти Кам'янецького повіту, зокрема й кількість товариств «Просвіта» (77), драматичних гуртків, хорів, бібліотек та інших форм просвітянської діяльності станом на 1922 р. встановлено на підставі аналізу матеріалів фонду Р-6 «Відділ народної освіти Кам'янецького повітового виконавчого комітету...» [59].

Опрацювання документів фонду Р-260 «Подільська губернська народна управа» [45–50] дало можливість простежити окремі аспекти організації двомісячних курсів крою та шиття при сільських товариствах «Просвіта» (1919 р.), проаналізувати процес організації дошкільного виховання на Поділлі, проведення курсів українознавства для учителів середніх та вищих початкових шкіл тощо.

Для розкриття ролі товариства «Просвіта» у заснуванні Кам'янець-Подільського державного українського університету нами використано матеріали фонду Р-582 «Кам'янець-Подільський державний український університет» [54–58]. Так, проаналізовано участь товариства «Просвіта» у відкритті університету, проведення «Просвітою» народних лекцій про заклад, допомогу товариства незможним студентам вишу тощо.

Культурно-освітня діяльність товариства «Просвіта» в Кам'янецькому повіті на початку становлення радянської влади в краї охарактеризована на основі матеріалів фонду Р-1128 «Кам'янецький повітовий революційний комітет» [20–27], які представлені, в основному, у вигляді директивно-розпорядчих документів щодо реєстрації культурно-освітніх установ. Також проаналізовано документи про організаційні збори товариств «Просвіта», влаштування бібліотек-читалень, шкіл для дорослих, завдань позашкільної освіти, листування про забезпечення просвітян і шкіл книгами та підручниками, радянські статuti товариств «Просвіта» тощо.

У фонді Р-1135 «Рахнівський волосний виконавчий комітет Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» [28] містяться відомості та заклик до селянства і робітництва про ліквідацію неграмотності, матеріали про заснування, протоколи засідань.

Встановлено, що товариство «Просвіта» брало участь у заснуванні загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема у відкритті та функціонуванні Кам'янець-Подільської української гімназії ім.С.Руданського, що підтверджено матеріалами фонду Р-1148 «Кам'янець-Подільська українська гімназія ім.С.Руданського» [29–31]. Документи фонду розкривають допомогу товариства «Просвіта» гімназії книжками, призначення стипендій учням гімназії від різноманітних інституцій (в т.ч. і від «Просвіти»), використання приміщення товариства «Просвіта» для облаштування бурси для сільських учнів та здійснення освітньої діяльності гімназії. На основі аналізу справ фонду Р-1158 «Кам'янець-Подільський український національний союз» [32–34] виявлено перешкоди з боку місцевої гетьманської адміністрації у діяльності товариств «Просвіта» та ін. Кількість філій товариств «Просвіта» у Кам'янецькому повіті з 1918 р. до 1922 р. простежено з матеріалів фонду Р-1184 «Відділ юстиції виконавчого комітету Кам'янецької повітової ради робочих, селянських та червоноармійських депутатів» [35]. Документи фонду Р-1515 «Кам'янець-Подільський український національний хор» [37–42] засвідчили активну участь товариства «Просвіта» у діяльності Кам'янець-Подільського українського національного хору.

Відомості про культурно-просвітницьку діяльність Зеленчанського товариства «Просвіта» Оринінської волості, сплату збору просвітянами на допомогу польським комуністам виявлені у фонді Р-1248 «Виконавчий комітет Балинської волосної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів» [36]. Фонд Р-2353 «Кам'янецька повітова шкільна управа» [43–44] репрезентує дані про заснування «Просвіт» у повіті, клопотання товариств про призначення на посади учителів тощо.

Особовий фонд Ю.Сіцінського Р-3333 – «Сіцінський Ю.Й., краєзнавець, священник, історик» [51–52] дав можливість проаналізувати роль просвітян у справі перекладу Святого Євангелія українською мовою, встановити відомості про культурно-освітню роботу щодо українізаційних процесів у регіоні.

Для розкриття ставлення радянської влади до активних діячів товариств «Просвіта» на Поділлі використано матеріали фонду Р-6193 «Управління Служби безпеки України по Хмельницькій області» [60–65], в яких подано відомості про просвітян, заарештованих радянською владою, та їхню культурно-просвітницьку діяльність.

*Висновки...* Таким чином, можна констатувати, що наявна архівно-документальна база дала можливість відтворити панораму педагогічної та культурно-просвітницької діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі в 1906–1923 рр. у контексті розкриття змісту і форм роботи просвітян щодо поширення національної освіти та виховання серед населення Подільської губернії.

У процесі аналізу архівних матеріалів та історіографічних джерел встановлено, що педагогічна та культурно-просвітницька діяльність «Просвіти» була центром культурно-освітнього й національно-політичного українського руху на Поділлі, адже у своїх рядах товариство сконцентрувало значну кількість передової інтелігенції: вчителів, священників, громадських і політичних діячів.

Аналіз архівних джерел засвідчив, що педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі в 1906–1923 рр. мала найбільш суттєвий вплив на розвиток освіти і культури в краї. Значна кількість архівних матеріалів не збереглася, проте наявні документи дають змогу всебічно відтворити педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі в 1906–1923 рр. у контексті розкриття змісту і форм педагогічної та культурно-просвітницької діяльності просвітян, їхнього впливу на формування національної свідомості, ролі в розвитку освіти через поширення бібліотек-читалень, відкриття освітніх закладів, організації роботи різноманітних освітньо-професійних курсів. Встановлено, що в цілому діяльність товариства «Просвіта» можна вважати особливою формою позашкільної освіти, яка діяла на теренах Поділля на початку ХХ ст.

#### **Список використаних джерел та літератури:**

1. Герман О. М. Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці ХІХ і першій половині ХХ століття : дис.... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Історія України» / Герман Олег Михайлович. – Тернопіль, 1995. – 228 с.
2. ДАВО, ф. 172, оп. 4, спр. 596. Матеріали о реєстрації Женишківського Українського товариства «Просвіта» Лячичівського повіту (27 лютого – 7 березня 1919 р.), 14 арк.
3. ДАВО, ф. 255, оп. 1, спр. 124, спр. 124. Приказы и распоряжения Директории УНР (23 мая – 30 декабря 1918 г.), 359 л.
4. ДАВО, ф. Р-1196, оп. 1, спр. 22. Обращения Центральной Рады к населению, постановления и объявления Винницкой городской управы и другое, устав районных и общегородского советов домовых комитетов г. Киева; устав общества «Просвита» (5 июля – 29 сентября 1918 г.), 43 арк.
5. ДАВО, ф. Р-254, оп. 1, спр. 594 Протокол заседания коллегии губернского коми тета политпросветучреждений; штаты служащих губполитпросвета. Доклад о работе культсекции (27 июня 1920 г. – 20 августа 1921 г.), 117 л.
6. ДАВО, ф. Р-837, оп. 1, спр. 123 Переписка с Томашпольским отделом народного образования об открытии хат-читален и кружков «Просвещение» (28 января – 31 декабря 1922 г.), 10 л.
7. ДАВО, ф. Р-837, оп. 1, спр. 128 Відомості про культурно-освітню роботу в Рахно-Лісовській волості (24 березня–31 грудня 1922), 4 арк.
8. ДАВО, ф. Р-837, оп. 1, спр. 129 Сведения о культурно-просветительной работе в Велико-Косницкой волости (27 января – 21 ноября 1922 г.), 9 л.
9. ДАВО, ф. Р-837, оп. 1, спр. 51 Переписка со школами по вопросу ликвидации неграмотности (1 февраля – 18 ноября 1921 г.), 230 л.
10. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 1. Копії протоколів загальних зборів з питань організації «Просвіт» (12 січня 1920 р. – 5 квітня 1922 р.), 10 арк.
11. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 10. Устав «Просвіти», сведения о культурно-просветительской работе по уезду (24 октября 1920 г. – 4 февраля 1921 г.), 163 л.
12. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 32 Протоколы собраний и уставы культурно-просветительских кружков (14 марта – 9 августа 1921 г.), 20 л.
13. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 89 Переписка с Хашеватским отделом народного образования об организации культурно-просветительной работы (4 февраля – 18 мая 1922 г.), 112 л.
14. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 90 Отчеты о работе культурно-просветительских организаций Терновской волости (5 февраля – 25 июля 1922 г.), 5 л.
15. ДАВО, ф. Р-841, оп. 1, спр. 16. Статути сільських товариств «Просвіта» і листування з Кушинецьким волосним відділом народної освіти по навчальній частині (25 грудня 1920 р. – 6 червня 1922 р.), 59 арк.
16. ДАХМО, ф. 227, оп. 2д, спр. 965 Реестрь обществъ и союзовъ по Подольской губернии (1906 г.), 18 л.

17. ДАХмО, ф. 281, оп. 1, спр. 8001 Дело по обвинению заведующей библиотекой общества «Просвіта» мещанки Гладковой Евгеньи в распространении нелегальной литературы среди войска (18 декабря 1906 г. – 12 ноября 1912 г.), 20 л.

18. ДАХмО, ф. 409, оп. 1, спр. 192 Цыркулярные распоряженія Министерства внутреннихъ Дѣлъ Генераль-Губернатора и Губернатора (10 февраля – 14 декабря 1914 г.), 66 л.

19. ДАХмО, ф. 721, оп. 1 Подільське українське товариство «Просвіта», 1 арк.

20. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 2 Накази повітового ревкому, доповідь Жванецького волосного ревкому про його роботу з 18 липня по 19 серпня 1920 р.; листування з повітовими установами про дотримання революційної законності, забезпечення населення продовольством, підготовку до демографічно-професійного і сільськогосподарського перепису. Список працівників волосного ревкому (30 квітня 1919 р. – 30 грудня 1920 р.), 152 арк.

21. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 44 Розпорядження повітового ревкому про створення волосних відділів народної освіти, призначення районних інструкторів для організації установ позашкільної освіти і доповідна записка районного інструктора про створення позашкільних установ (31 липня – 10 вересня 1920 р.), 81 арк.

22. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 47 Накази відділу народної освіти про організацію курсів, реєстрацію шкіл, бібліотек, дошкільних установ, музикальних інструментів (20 липня – 24 серпня 1920 р.), 15 арк.

23. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 53 Протоколи організаційних зборів членів товариств «Просвіта» сіл Цикова, Мукші Китайгородської, Довжок і засідання бібліотечної секції про організацію бібліотек, читалень, статуту товариств «Просвіта» (30 липня – 9 вересня 1920 р.), 41 арк.

24. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 57 Звіти інструкторів підвідділу позашкільної освіти за серпень-вересень 1920 р. (12 серпня – 13 вересня 1920 р.), 10 арк.

25. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 65 Доповідна записка Ісаковецького культурно-освітнього товариства «Просвіта» про роботу товариства (6 серпня 1920 р.), 1 арк.

26. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 67 Доповідні записки завідуючих клубами м. Городка та с. Кутківці про асигнування коштів на ремонт клубів та інших культурноосвітніх установ, кошторис Городоцького волосного ревкому (5 серпня – 17 вересня 1920 р.), 9 арк.

27. ДАХмО, ф. Р-1128, оп. 1, спр. 71 Листування з школами повіт про комплектування шкільних бібліотек (30 липня – 20 вересня 1920 р.), 17 арк.

28. ДАХмО, ф. Р-1135, оп. 1, спр. 23 Обращение Новоушицкого уездного отдела народного образования к рабочим и крестьянам о ликвидации неграмотности; протоколы волостных съездов учителей; протоколы организационных заседаний товариществ «Просвита», списки хатчитален волости и документы по другим вопросам (12 июля 1921 г. – 12 февраля 1922 г.), 79 л.

29. ДАХмО, ф. Р-1148, оп. 1, спр. 2 Протоколы заседаний педагогического Совета гимназии. [В протоколе № 1 от 18 октября 1918 г. имеется решение об открытии гимназии им. Руданского] (18 октября 1918 г. – 1 октября 1919 г.), 37 л.

30. ДАХмО, ф. Р-1148, оп. 1, спр. 50 Распоряжение Подольского губенского Ревкома, переписка с Исполнительным комитетом объединенных средних учебных заведений г. Каменца, городской управой по вопросам разрешения проведения занятий в здании гимназии, обеспечения, топливом, финансовым вопросам и др. (18 февраля – 1 октября 1919 г.), 48 л.

31. ДАХмО, ф. Р-1148, оп. 1, спр. 51 Указания, переписка с уполномоченным УНР, школьной управой о проведении занятий во вторую смену, по вопросу уплаты учителей за топливо, воду и др. хозяйственным и финансовым вопросам, 13 л.

32. ДАХмО, ф. Р-1158, оп. 1, спр. 1 Переписка с Министерством Внутренних Дел УНР о борьбе с агитацией против УНР, об открытии национального конгресса и разбор архива при министерстве (22 мая – 13 ноября 1918 г.), 5 арк.

33. ДАХмО, ф. Р-1158, оп. 1, спр. 2 Переписка с различными контрреволюционными партиями о вступлении их в союз и с филиями национального союза о порядке и задачах работы (1918 г.), 58 л.

34. ДАХмО, ф. Р-1158, оп. 1, спр. 8 Меморандумы и обращения Подольской и Винницкой филии Украинского национального союза о политической обстановке в областях (1918 г.), 10 л.

35. ДАХмО, ф. Р-1184, оп. 1, спр. 19 Протокол заседания ликвидационной комиссии отдела, переписка с заведующим канцелярии архива о регистрации движения дел и их описи (22 июля 1920 г. – 29 декабря 1921 г.), 258 л.

36. ДАХмО, ф. Р-1248, оп. 1, спр. 54 Приказы Каменецкого Уисполкома об обеспечении учителей волости, об охранне племенного животноводства, о регистрации батраков и батрачек. Инструкция по проведению «Двухнедельника просвещения» и документы по другим вопросам (27 ноября 1922 г. – 16 апреля 1923 г.), 72 л.

37. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 4 Концерти і виступи Хору в 1918 р. (6 вересня – 6 жовтня 1918 р.), 52 арк.

38. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 6 Протоколи за 1918 р. (30 червня 1918 р. – 12 листопада 1920 р.), 58 арк.

39. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 7 Справоздання, ріжні акти та доклади за 1918 і 1919 рр. (6 жовтня 1918 р. – 30 червня 1920 р.), 30 арк.

40. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 8 Списки членів національного хору за 1918, 1919 і 1-у пол. 1920 р. (30 червня 1918 р. – 22 вересня 1920 р.), 91 арк.

41. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 9 Листування по ріжним справам (30 червня 1918 р. – 19 жовтня 1920 р.), 209 арк.

42. ДАХмО, ф. Р-1515, оп. 1, спр. 9а Концерти і виступи хору в 1919 р., 49 арк.

43. ДАХмО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 521 Звіти шкільних інструкторів про стан шкіл; заяви вчителів про призначення на посаду вчителя (1919 р.), 87 арк.

44. ДАХМО, ф. Р-2353, оп. 1, спр. 531 Журнал входящей корреспонденции за 1920 год (30 сентября – 11 ноября 1920 г.), 16 л.
45. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 3 Постановления и распоряжения Народной Управы о временном плане мероприятий по животноводству, птицеводству, кролиководству, рыболовству на Подолии; об организации дошкольного воспитания на Подолии и по другим вопросам (23 марта – 1 апреля 1919 г.), 160 л.
46. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 40 Доклады Губернской народной управы о работе отдела народного образования об организации института книгонош, об изготовлении наглядных пособий и предметов оборудования школы и по другим вопросам ([ноябрь 1918 г.]), 24 л.
47. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 43. Сообщения управы о выходе русско-украинского словаря, переписка со школами о комплектовании школьных библиотек, распоряжения министерства народного образования о преподавании в младших классах на украинском языке, доклад управы о необходимых ассигнованиях на организацию инструктирования школы, учительских курсов (27 июля 1918 г. – 9 января 1919 г.), 133 л.
48. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 45. Переписка со школами по вопросу организации курсов украиноведения для учителей средних школ, заявления для учителей о зачислении на курсы, копии и справок об окончании курсов, протоколы заседаний педагогического Совета курсов, об избрании председателя Совета, о зачислении слушателей на курсы, выдачи пособий слушателям и другим вопросам, список слушателей и отчет о работе курсов (1918 г.), 484 л.
49. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 46. Воззвания народной управы к учителям об организации национальной школы (сентябрь 1918 г.), 6 л.
50. ДАХМО, ф. Р-260, оп. 1, спр. 5. Копії доповідей губернської управи Подільській губернській «народній» Раді про асигнування коштів на сільське будівництво, утримання навчальних закладів та з інших фінансових та господарських питань (1919 р.), 174 арк.
51. ДАХМО, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 16. Опись архива Подольского церковного историко-археологического общества и книг визит (1903–1925 гг.), 23 л.
52. ДАХМО, ф. Р-3333, оп. 1, спр. 18. Переписка о переводе евангелия на украинский язык (12 марта 1905 – 6 декабря 1912 г.), 117 л.
53. ДАХМО, ф. Р-5, оп. 1, спр. 725 Доклады о работе политпросветучреждений округа за 1922-23 годы (1922 г. – 1923 г.), 187 л.
54. ДАХМО, ф. Р-582, оп. 1, спр. 10. Особисте листування декана богословського факультету професора В. О. Біднова з викладачами інших вузів; повідомлення ради професорів університету про ліквідацію богословського факультету (8 вересня 1918 р. – 24 березня 1920 р.), 39 арк.
55. ДАХМО, ф. Р-582, оп. 1, спр. 12. Объяснительная записка к законопроекту об ассигновании университету средств на строительство, переписка ректора по строительству университета с министерством Народного образования, земельных дел и другими, губернской, уездной народными управами и другими учреждениями по вопросам строительства, 156 л.
56. ДАХМО, ф. Р-582, оп. 1, спр. 5. Програма урочистого відкриття державного університету; подяки міністра освіти установам та приватним особам за участь в організації і відкритті університету; список діячів-уроженців Поділля (18–22 жовтня 1922 р.), 87 арк.
57. ДАХМО, ф. Р-582, оп. 2, спр. 192. Діло Лікаря Солухи Костя Григоровича (розпочато 1918 р.), 3 арк.
58. ДАХМО, ф. Р-582, оп. 3, спр. 3. Справа з протоколами засідань університетської комісії про відкриття університету в м. Кам'янці за 1918 р.; програма його урочистого відкриття, список запрошених на урочистості, список гласних Кам'янецької повітової народної ради та ін. (15 березня – 4 жовтня 1918 р.), 121 арк.
59. ДАХМО, ф. Р-6, оп. 1, спр. 163. Протоколи загальних зборів членів культосвітніх установ і гуртків, статuti товариств «Просвіта», відомості про культосвітні установи повіту, довідки членів культурноосвітніх установ та листування про обладнання культосвітніх установ (3 січня 1922 р. – 27 грудня 1922 р.), 365 арк.
60. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-11900. Про звинувачення Гунчака Миколи Арефійовича, 66 арк.
61. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-15162. Про звинувачення Сицинського Ю.Й., 59 арк.
62. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-5091. Про звинувачення Григорчука Семена Васильовича, 95 арк.
63. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-6653. Про звинувачення Мироновича Віталія Дмитровича, жителя с.Губин Остропільського р-ну, 185 арк.
64. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-6654. Про звинувачення Мироновича Володимира Дмитровича, жителя с.Губин Остропільського р-ну, 48 арк.
65. ДАХМО, ф. Р-6193, оп. 1, спр. П-7629. Про звинувачення Єрмейчука Тимофія Семеновича, 57 арк.
66. Державний архів Хмельницької області : путівник / [автори-упорядники : Л. Баланюк, І. Бортник, Н. Кузьміна та ін. ; наук. ред. : П. Слободянюк. – К. – Хмельницький, 2007. – Т. 1. – 610 с.
67. Кучеров Г. Г. Становлення і діяльність сільських товариств «Просвіта» Правобережної України (1905–1923 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Кучеров Геннадій Геннадійович. – Кам'янець-Подільський, 2007. – 262 с.
68. Малюта О. В. «Просвіта» у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина XIX – перша чверть XX століття) : дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Малюта Ольга Володимирівна. – К., 2005. – 319 с.
69. Основні напрями досліджень з педагогічних і психологічних наук / упорядники І. Ю. Регейло, Л. М. Смола. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 47 с.
70. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 3, спр. 13. Списки «Просвіт» на Україні, 23 арк.
71. ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 1, спр. 122. Постанова про асигнування Голов. Управління Мистецтва та Нац. Культури 30.000 гривень на одноразову допомогу Укр. Нац. Хорові в м. Кам'янці на Поділля (1919 р.), 1 арк.

72. ЦДАВО України, ф. 1065, оп. 1, спр. 133. Постанова про асігування в розпорядження Міністра Народної Освіти 50.000 крб. для видачі допомоги Кам'янець-Подільському Т-ву «Просвіта» (24 січня 1919 р. – 24 січня 1919 р.), 3 арк.

73. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 2. Протоколи засідань Комітету при Головноуповноваженому уряду УНР та додатки до них (19 листопада 1919 р. – 10 червня 1920 р.), 296 арк.

74. ЦДАВО України, ф. 1131, оп. 1, спр. 24. Протоколи засідання Ради й фінансової комісії при головноуповноваженому уряду УНР (13 травня – 4 вересня 1920 р.), 118 арк.

75. ЦДАВО України, ф. 2158, оп. 1, спр. 1. Відозва до населення про реорганізацію «Просвіти», клопотання Кирило-Методієвського братства про грошову допомогу та листування в фінансово-господарських питаннях (8 березня 1919 р. – 22 травня 1921 р.), 44 арк.

76. ЦДАВО України, ф. 2158, оп. 1, спр. 2. Книжка рахунків книгарні т-ва «Просвіта» в Кам'янець-Подільському, 39 арк.

77. ЦДАВО України, ф. 2158, оп. 1, спр. 3. Інструкція Подільської Української організації «Просвіта» для повітових організаторів «Просвіт». Рахунки прибутків книгозбірні Подільської «Просвіти» (1919 рік), 11 арк.

78. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 375. Листування з департаментом позашкільної освіти про стан товариств «Просвіта» на Поділлі, статут їх, про передачу «Просвіти» вечірніх курсів та установ попечительства Народної Тверезості... (16 січня – 18 листопада 1918 р.), 70 арк.

79. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 159. Повідомлення й доповіді місцевих товариств «Просвіта» про їх організацію, плани і діяльність; листування про надання різних консультацій, прохання про грошову допомогу (3 липня – 20 грудня 1917 р.), 105 арк.

80. ЦДАМЛМ України, ф. 39, оп. 1, спр. 12. «Відродження української школи», «Дубнівське товариство Червоного Хреста», «Земство» та ін. спогади (жовтень 1938 р. – березень 1970 р.), 297 арк.

81. ЦДІА України, ф. 442, оп. 862, спр. 170. Переписка с подольським губернатором о закрытии библиотеки-читальни в с. Стрельчинцы Брацлавского у. Подольской губ., содержащей литературу украинофильского направления (3 сентября 1912 г. – 12 сентября 1913 г.), 7 л.

82. ЦДІА України, ф. 301, оп. 1, спр. 1515. Переписка с помощниками начальника Подольского ГЖУ в уездах, унтер-офицерами дополнительного штата и другими учреждениями об отравлениях, убийствах, ранениях и по другим вопросам (14 января 1911 г. – 6 января 1912 г.), 145 л.

83. ЦДІА України, ф. 301, оп. 1, спр. 1535. Переписка с Департаментом полиции, Киевским сыскным отделением, Пензенским ГЖУ, Подольским губернатором и другими учреждениями о сборе сведений о деятельности Украинского общества «Просвіта» (2 января 1912 г. – 12 ноября 1913 г.), 54 л.

84. ЦДІА України, ф. 301, оп. 2с, спр. 120. Дело об аресте членов Подольского об-ва «Просвіта» и о производстве расследования о членах этого об-ва докторе Солухе К.Г., инженере Гловацком П.В. и других, обвиняемых в пропагандировании идей «украинского сепаратизма» (16 мая 1914 г. – 1 августа 1915 г.), 178 л.

85. ЦДІА України, ф. 301, оп. 2с, спр. 202. Список членов «Подольского украинского общества «Просвіта», изъятый при обыске в помещении об-ва в 1914 г. и предписание помощникам начальника Подольского ГЖУ в уездах о выяснении места жительства перечисленных членов «Просвіти» (12 февраля – 25 февраля 1917 г.), 8 л.

86. ЦДІА України, ф. 301, оп. 2с, спр. 30. Переписка с Департаментом полиции и помощниками начальника Подольского ГЖУ в уездах о политической проверке разных лиц (24 января 1908 г. – 13 января 1909 г.), 255 л.

87. ЦДІА України, ф. 301, оп. 2с, спр. 427. Переписка с начальником Подольского ГЖУ о наблюдении за рабочими, врагами и агрономами, работающими в Ушицком у., о розыске и наблюдении за членами боевых групп анархистов и партий эсеров и «ПЖ» (17 января – 28 декабря 1912 г.), 115 л.

88. ЦДІА України, ф. 442, оп. 636, спр. 647. Про товариства і Союзи, затверджені на підставі закону 4 березня 1906 року (1906 р.), 850 арк.

89. Ярова М. В. Становлення і розвиток співацької освіти на Поділлі (кінець ХІХ – початок ХХ століть) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / М. В. Ярова. – К., 2011. – 20 с.

#### **Аннотация**

**Б.С.Кришук**

#### **Источниковая основа исследования педагогической и культурно-просветительской деятельности общества «Просвіта» на Подолье (1906-1923 гг.)**

*В статье осуществлен анализ фондов Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины (г.Киев), Центрального государственного исторического архива Украины (г.Киев), Центрального государственного архива-музея литературы и искусства Украины (г.Киев), Государственных архив Хмельницкой и Винницкой областей на предмет наличия материалов по раскрытию педагогической и культурно-просветительской деятельности общества «Просвіта» на Подолье в 1906-1923 гг. В частности установлено, что изучение материалов фондов вышеуказанных архивов позволяет раскрыть содержание и формы педагогической и культурно-просветительской деятельности просветителей, их влияние на формирование национального сознания, роль общества «Просвіта» в развитии образования через распространение библиотек-читален, открытие просветителями образовательных учреждений, организацию работы различных образовательно-профессиональных курсов и т.п.*

**Ключевые слова:** общество «Просвіта», источники, педагогическая и культурно-просветительская деятельность, Подолье, архив.



Summary

B.S.Kryshchuk

Source Base of Research of Pedagogical and Cultural-Enlightening Activity of the Society «Prosvita» in Podillia Region (1906-1923)

The analysis of the funds of Central state archive of higher bodies of power and management of Ukraine (Kyiv), Central state historic archive of Ukraine (Kyiv), Central state archive-museum of literature and arts of Ukraine (Kyiv), State archive of Khmelnytskyi and Vinnytsia regions as for the subject of availability of materials on revealing of pedagogical and cultural-enlightening activity of the society «Prosvita» in Podillia region in 1906-1923 has been done in the article. It is determined, in particular, that study of the materials of the funds of above mentioned archives allows us to reveal the content and the forms of pedagogical and cultural-enlightening activity of the society, its influence on the national consciousness formation, the role of the society «Prosvita» in the development of education through the spreading of the libraries-reading halls, revealing of educational establishments by the members of the society, organization of work of different educational-professional courses etc.

**Key words:** society «Prosvita», sources, pedagogical and cultural-enlightening activity, Podillia region, archive.  
Дата надходження статті: «17» вересня 2013 р.

УДК 37.017.92 : 930.2 : 314.743 (477) «1920/1950»

М.В.КУБРАКОВА,  
аспірантка  
(м.Луганськ)

Духовний розвиток особистості в педагогічній думці вітчизняної еміграції  
(20 – 50 рр. ХХ ст.): історіографічний аналіз

В статті міститься історіографічний огляд проблеми духовного розвитку особистості в педагогічній думці вітчизняної еміграції (20–50 рр. ХХ ст.). Історіографічний аналіз проблеми духовного розвитку особистості у педагогічній думці вітчизняної еміграції (20–50 рр. ХХ ст.) дають підстави умовно виділити два етапи: перший – 1919–1939 рр.; другий – від 1945 р. – до наших днів. Перший етап характеризується окремими розвідками, які стосувалися певних аспектів української еміграції, зокрема, національно-культурної та духовної адаптації українців за кордоном. На другому етапі вивчення проблема духовного розвитку особистості у педагогічній думці вітчизняної еміграції (20–50 рр. ХХ ст.) розширилася і за проблематикою, і за кількістю дослідників. В статті зазначено, що проблема вивчення духовного розвитку особистості в педагогічній думці розроблялась у двох напрямках: церковно-релігійний та світський.

**Ключові слова:** духовність, духовний розвиток особистості, еміграція, історіографія.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розбудова суверенної і незалежної демократичної, соціальної, правової держави потребує активізації зусиль органів виконавчої влади, громадських і релігійних організацій, спрямованих на розвиток духовності, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу, укорінення в суспільній свідомості загальнолюдських моральних цінностей. Ми вважаємо, що ці рядки з Указу Президента України «Основні напрями розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України» є пріоритетними завданнями сьогодення.

У Конституції України чітко записано: «...враховуючи глибоку духовно-моральну кризу в нашій державі, національна школа покликана забезпечити наповнення всіх ланок навчально-виховного процесу провідним змістом, який би допоміг педагогам виховати високодуховну й високоморальну особистість...» [4, с.531].

Дійсний член АПН України І.Бех, продовжуючи цю тему, пише: «Ми втратили таке поняття, як цінність іншої людини. Відбулася десакралізація людського життя, тобто його святості. Тут ми маємо звернутися і до християнської етики, яка саме цим поняттям оперує. Святість людини і її життя ми повинні відновити у всіх правах: повага, любов, цінність іншої людини. Слід провести величезну, сплановану роботу у всьому суспільстві» [1, с.325].

У цей час, коли в державі триває процес переосмислення життя, формується нове педагогічне бачення освіти, важливе місце займає вивчення минулого педагогічного досвіду.

Особливої уваги заслуговує вивчення педагогічного досвіду проблема духовного розвитку особистості у педагогічній думці вітчизняної еміграції (20–50 рр. ХХ ст.).